سحرامداد

شاهه لطيف ـ اول آخر شاعر

شاهه عبداللطيف ڀٽائي سنڌ جو اڪيلو سورمو آهي، جنهن جنگ جي ميدان ۾ پنهنجي ديس واسين جي بچاءَ جي جنگ نہ رڳو وڙهي آهي، پر ٻئي هر محاذ تي جنگ وڙهي آهي. ان جنگ ۾، ويڙهه ۾ لڙائيءَ ۾ هو سورهين جان سوڀارو ٿيو آهي:

"سورهيہ مرڻ سوڀ ڪي، تہ دل جا وهم وسار،
هڻ ڀالا، وڙهہ ڀاڪرين، آڏي ڀل م ڀار،
سٽان تيغ ترار، مار تہ مٿارو ٿيئين."

شاهه هر وقت، هر لمحي، هر پل، سنڌي ماڻهن کي دل جا وهم ۽ خوف وساري دشمن تي ڪاهي پوڻ ۽ پٺ نہ ڇڏڻ جي تلقين ڪري ٿو. شاهه وٽ مٿاري ٿيڻ جو طريقو "سٽان تيغ ترار هڻڻ" ۾ ئي آهي. جي ڀالو نہ آهي تہ "ڀاڪرين وڙهڻ" بہ ڪار آهي، پر دشمن آڏو پٺ ڀوڻ جي موڙئون گنجائش نہ آهي.

شاهه پنهنجي ماڻهن کي ٻي عمليءَ جي تعليم ڪٿي بہ نہ ڏني آهي. هن سدائين عملي طور متحرڪ رهڻ، ڪجهه ڪرڻ ۽ بهتر ڪرڻ جي تلقين ڪئي آهي. شاهه عبداللطيف ڀٽائي صوفي تحريڪ جو وڏي ۾ وڏو شاعر آهي. سندس شاعري بظاهر صوفي رنگ ۾ رنگيل آهي، پر هن ان جي اوٽ ۾ ٻيحد گهريون، اونهيون، سچيون ۽ ڪڙيون ڪماريون حقيقتون بيان ڪيون آهن، ڇو تہ شاهه جنهن دور ۾ ڄائو هو، ان دور جي اها ئي تقاضا هئي. ڪو بہ ماڻهو کليو کلايو سچ نٿي چئي سگهيو. عام ماڻهن ۽ غريب عوام جا ڏک، درد، اهنج، ايذاءَ انهن سان ٿيندڙ ظلم ۽ ڏاڍ خلاف آواز اُٿارڻ، لڪڻ، ڳائڻ ۽ چوڻ لاءِ ڪابہ ڇوٽ ڏنل نہ هئي. تنهنڪري ان دور جي شاعرن اهڙن اهڃاڻن (Symbols) جو سهارو ورتو، جن ذريعي هو ڪابہ

وڏي ۽ وڏي ۾ ڏکئي ۾ ڏکي ڳالهه مڃي سگهن:

”وچولي زماني ۾ نه رڳو هندستان ۾ پر ٻين ملڪن ۾ به حڪومت، مذهب يا جاگيردار خلاف جيڪا وڏي ۾ وڏي هلچل هلي سا هئي رهسيوادين (mystics) يعني صوفين ۽ سنت ڪوين جي هلچل. هنن ڪوين جي ڪهڻي ڪرتا ٻاهرين طرح ته ڀڄ روحاني ۽ آتمڪ رنگ ۾ رڱيل نظر اچي ٿي، پر باريڪيءَ سان ڏسڻ سان ان ۾ عام جنتا جي دک درد، تعصبن، تنگدلين ۽ مٿين طبقي جي ڏاڍائي جي تصوير چٽيل نظر اچي ٿي. هو پاکنڊ ۽ ڏيکاءُ، مذهبي خارج رسمن، رواجن، خيالن ۽ قدرن جي ڪڙي نيڪا ٽيڪي ڪن ٿا(١)“

ان دور جي شاعرن ۽ ڏاهن پنهنجي دور جي ظلم، جبر، ڏاڍ ۽ ڏمڪاءُ، مذهبي خارج رسمن ۽ رواجن خلاف پنهنجي تخليقي قوتن کي هڪ هٿيار وانگي استعمال ڪيو. جڏهن ته، جنهن به دور ۾ ظلم، جبر ۽ ڏاڍ پنهنجي انتهائي حرندا آهي، تڏهن، انهيءَ دور جا اديب ۽ شاعر اهڃاڻن جي ايجاد ڪندا آهن. انهن اهڃاڻن وسيلي ئي هو پنهنجي اندر جي هر سچائي وڏي بهادري ۽ بي ڊپائيءَ سان چئي سگهندا آهن. انهن اهڃاڻن مان ڪير ڪهڙي معنا ٿو ڪڍي- سو ان پڙهندڙ جي پنهنجي سوچ ۽ نظريي تي منحصر آهي. شاهه جي ڀانتا اهائي آهي ته، هن جي شعرن کي مختلف ماڻهو، ڌار ڌار معنائن لاءِ استعمال ڪري سگهن ٿا. اهوئي اهڃاڻ جو ڪمال آهي؛ جو ان کي هر وقت ۽ حالت تي لاڳو ڪائي سگهجي ٿو. ۽ شاهه جي ڪهڻ- روپي شاعريءَ جو اهو رنگ ٻين سڀني کان نرالو رنگ آهي:

”هن پنهنجي ذات ۾ ڏانو سان ٻرڌلئر وانگي ڪائنات کي اهڃاڻن جو جهنگل نه پر اهڃاڻن جو گلزار بنائي ڇڏيو! (٢)“

پر ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ کان وٺي هن مهل تائين اسان جي گهڻي ڀاڱي محققن شاهه لطيف جهڙي عظيم شاعر کي صوفي جو درجو وڌيڪ ڏنو آهي: ”هن اسلامي تصوف کي پنهنجي شاعريءَ جو مکيه موضوع بڻايو آهي(٣)“ جوته شاهه کي يورپي ليکڪن ۽ مشنري جي ماڻهن جيمن ڪوجي ڪڍيو ۽ سندس ڪلام ڇپائيءَ هيٺ آڻي، شاهه جي شعرن جي انهن جيڪا تشريح ڪئي آهي.

“The whole tone of poetry is mystical the poetry is deeply religous through out.”

تنهن کي اسان جي ليکڪن ٻڻ اهڙي جو اهڙو اختيار ڪيو آهي:

Bhitai has been grassly misinterpreted in Sind and abroad

This tragedy began wito the very discovery of the greatest genius of Sind by nonindigeous scholars, especially the European writers and chirstian missionaries who came to Sind such as Dr. Ernest trumpp, Dr. H.T. Sorley, Dr. Annemarie schimmel and others'.

ان ساڳئي مضمون ۾ اڳتي هلي انور پيرزادو لکي ٿو ته:

"Most of the local writers living in the colonial rule followed the confirmist line the same old line of interpreting Bhitai in favour of the status quo, on times"

خود انهن ئي ماڻهن نصاب ذريعي سنڌي ٻارن، شاگردن ۽ ايندڙ نسلن اڏو اهائي "confirmist line" ڪئي شاهه جي تشريح ڪئي ۽ شاهه جي شاعريءَ جا روحاني راز ويهي سمجهايا × جيتوڻيڪ خود ابچ ڏي سورلي شاهه جي شعرن کي ٽن ڀاڱن ۾ ورهايو هو (i) صوفي رنگ ۾ رنگيل شاعري

(ii) ڳوٺاڻي زندگيءَ سان لاڳاپيل شاعري ۽ (iii) سنڌي عشقيه داستانن تي آڌارڪ شاعري:

The first contains the poems that may be described as ptimarily mystical in form and expersion the seeond categincludes the poemns that describe characteiistic of Sind rural life. the third category which forms the greatee bluk of poetry, comprises the sindhi love stoies".

۽ انهن هڪ مخصوص گروهه شاهه جي شاعريءَ کي هڪ "مخصوص دائري" ۾ قيد ڪري، سندس شعر جي هر اهم معنا ۽ تشريح کي ممنوع قرار ڏنو. ان ڪري ئي شاهه جي شاعر واري حيثيت، هڪ عظيم شاعر کي هئي درجي تي آڻي بيهاريو ويو ۽ انهن شاهه لطيف فقط پڙ ڇاڙهڻ، مرادون ڏئي ۽ ٻاسون ٻاسڻ لاءِ ۽ شاهه جو رسالو محض فالون پائڻ لاءِ ڏسي رهجي ويو ۽ جيئن تنوير عباسي چيو آهي ته
"شاهه لطيف جي اڪثر اهڃاڻي شاعري تصوف جي رنگ ۾ رنگيل

آهي. پر تنهن هوندي به ان کي رڳو هڪڙي ئي طرف ڇڪڻ، ان سان هڪ ئي قسم جون معنائون ڪڍڻ ۽ انهن کي آخري ۽ قطعي سڏڻ شاهه لطيف جي فن جي اهميت کي گهٽ ڪرڻ به آهي ته شاهه لطيف جي اهڃاڻن کي محدود ڪرڻ به (٨).“

اُين شاهه جي اصل پيغام ۽ اصل حيثيت کي محدود ڪرڻ جو ڪم به اسان پاڻ ئي ڪيو. اهو رويو هوندي ته شاهه جي سموري شاعريءَ سان ئي رهيو - پر خاص ڪري ”سر ڪلياڻ“ ان جو گهڻي ۾ گهڻو نشانو رهيو:

”سر ڪلياڻ“ جو موضوع اصل ۾ توحيد باري تعاليٰ آهي ۽ توحيد جو ئي هڪ نالو وحدت‌الوجود آهي (٩).“

ان لاءِ هڪ ته اهو سبب ئي لکهي ٿو ته ”سر ڪلياڻ“ رسالي جي منڍ ۾ آهي ۽ ٻيو ان ڪري به ته ”سر ڪلياڻ“ جي ابتدا هڪ ”حمديه“ بيت سان ٿئي ٿي:

> ”اول الله عليم، اعليٰ عالم جو ڌڻي،
> قادر پنهنجي قدرت سين، قائم آهه قديم،
> والي، واحد، وحده، رازق رب رحيم،
> سو ساراهه سچو ڌڻي، چئي حمد حڪيم،
> ڪري پاڻ ڪريم، جوڙون جوڙ جهان جون.“

جڏهن ته سيد منظور نقوي ان لاءِ ”موسيقيءَ جي لحاظ کان“ بنهه الڳ رايو ڏئي ٿو: ”حضرت شاهه عبداللطيف جن جي رسالي جي ابتدا ڪلياڻ راڳ سان ٿيل آهي ۽ بلاول تي اختتام ڪيو ويو آهي. حقيقت ۾ اهسا ترتيب فن موسيقيءَ جي لحاظ کان غلط نه آهي (١٠).“

اها ته اسان وٽ هڪ عام روايت آهي ته اسان پنهنجي هر ڪم جي شروعات الله جي ساراهه سان ڪندا آهيون. ان ڪري حضرت شاهه لطيف جن پنهنجي ڪلام جي ابتدا به الله‌تعاليٰ جي نالي ۽ تعريف سان ڪئي آهي (١١).“ ۽ اهو فطري پڻ آهي ته هر مذهب جو ماڻهو پنهنجي پنهنجي طريقي سان پنهنجي خدا، ايشور، ڀڳوان ۽ گاڊ جي ساراهه ڪندو آهي ۽ سندس ٿورا مڃيندو آهي. خود سامي پنهنجي سلوڪن ۾ چيو آهي ته:

”ويدن جي واڻي، سنڌيءَ منجهه سنايم.“

۽ پروفيسر منگهارام ملڪاڻي چوڻي: ”ويدانتي سکيا جيتري ساميءَ جي سلوڪن ۾ ڏنل آهي، اوترو به اسلامي سکيا شاهه جي رسالي ۾ ڏنل ڪانهي (١٢).“

هوندي به شاهه ڪٽر مذهبي ڪڏهن به نه هو. جو ته هر عظيم شاعر ۽ تخليقڪار هميشه وڏو ۽ ڪٽر پڻي کان مٿاهون هوندو آهي. تنهنڪري شاهه جي سادن ڇهن هزار بيتن مان چند سئو بيتن کي ڪٽي اسان شاهه کي محض هڪ مذهبي مبلغ، Fanatic يا ولي‌الله ٿا چئي سگهون. سندس شعرن جا رڳو روحاني راز ماڻهن تي مڙهيون ۽ ٺاڦيون، سا ان شاعر سان زيادتي آهي- جنهن جي شاعري گهڻ- رنگي ۽ گهڻ- پاسائين شاعري آهي- ۽ جيڪو صحيح معنا ۾ multi-dimensional شاعر آهي. شاهه جي شعرن مان ڇڪي تاڻي روحاني راز ڪڍڻ اهين آهي جيئن "پيغام لطيف" ۾ جي. ايم. سيد شاهه جي ڪيترن ئي شعرن تي ڇڪي تاڻي قوم پرستيءَ جي معنا "مڙهڻ" جي ڪوشش ڪئي آهي. لطيف جهڙي اعليٰ ۽ يڪتا شاعر لاءِ اڪرم انصاري پنهنجي ڪتاب "Symbolism in Latif's poetry" ۾ لکي ٿو ته:

"a poet of his stature and eminence does not persuade does not preach, does not take sides, does not argue, he whispers the conclusions revealed to him tuitively. aesth etically, spontaneously" (P-16)

مسئلو رڳو اهو آهي ته شاهه جي شهرت ۽ يڪتا شاعر واري حيثيت کي هرڪو پنهنجي پنهنجي مطلب ۽ مقصد لاءِ "ڪيش" ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ۽ ائين اهو شاهه لطيف جيڪو شاعر آهي، اول آخر شاعر آهي، هڪ تخليقڪار آهي، سرجڻهار آهي- تنهن تي ٻڙ پنهنجي ٿو وجهي ۽ جيئن "تيرٿ وسنت" ١٩٤٠ ۾ "ڇنڪون" ۾ ڇپيل پنهنجي مضمون "شاهه جو سنيهو" ۾ چيو آهي ته: خيال جو مطلب خيال ۾ آهي... ڪنهن فيلسوف يا يوگيءَ جو آديش ٿي سگهي ٿو پر شاعر جو هرگز نه (١٣)." شاهه کي خود پنهنجي حياتيءَ ۾ اهي سور سجهيا پئي، تڏهن ته هن: "ماڻهو منهنجي ڪلام کي نه سمجهي سگهندا!" چئي: پنهنجو سمورو ڪلام ڪراڙ ڍنڍ ۾ ٻوڙائي ڇڏيو هو. جو ته هن ڄاتو ٿي ته، سندس مرڻ پڄاڻان

مائٽس کهڙا ڪلور ڪيا ويندا! هن پنهنجي حياتيءَ ۾ جن ماڻهن سان ٿيندي ڪاڏي، سياڻي اهي ئي ماڻهو سندس والي وارث بڻجي ويندا. سندس مزار تي گلن جون چادرون ۽ پڙ چاڙهيندا، ڪچيءَ ۾ پٽ جا ڳانا پائي (شاهه

ته چيو هو: ”ڳچيءَ ڳانا لوهه جا، زيربون ۽ زنجير!) اجرڪ ۽ لونگين جا
ٽاڪڙا ٽائي سندس مزار تي بيهي فوٽو ڪڍارائي سنڌ جي غريب مسڪين
۽ اٻوجهه ماڻهن آڏو سرخرو ٿيندا، پر هن اهو نٿي ڄاتو ته هن خود جڏهن
ڪنهن ”تفرقي“ ۾ ڪڏهن يقين ئي نه رکيو، تڏهن خود سندس ئي آڳنڌ
۾ ماڻهن کي ”تفريق“ ڪيو ويندو. مسلمانن کي مسيتن ۾ ورهايو ويندو
خود سندس ئي مزار تي! هو جنهن جو پيغام پيار جو پيغام هو. هو جو
”عالم سڀ آباد ڪرين“ ۽ ”مٿي سنڌ سڪار“ ڪرڻ جي واليءَ درويشي
ڪري ٿو. دوئي دور ڪرڻ“ ۽ ”ٻائيءَ کي هڪ وجهڻ“ جي ڳالهه
ڪري ٿو. هن اهو نٿي ڄاتو ته وڏا وڏا عالم ۽ محقق اهو ملهه ڪٿ
ڪرڻ بدران ته هو ڪيڏو وڏو ۽ ڪٿوان شاعر آهي- ان بحث ۾ اڙجي ويندا
ته شاهه شيعو هو يا سني؟ شاهه جنهن خود پنهنجي حياتيءَ ۾ ڪنهن جي
پڇڻ تي چيو هو ته: ”نه آءٌ شيعو نه سني، وچ جي مني!“

”وچ تي ته آهيني ڪي ڪين!“

۽ تڏهن شاهه ورائيو هو ته: ”آءٌ آهيان سو اهو ڪي ڪين!“

ڇا شاهه لطيف کي هڪ شاعر- آفاقي سچ چوندڙ- پڻ مڃڻ، شاهه
جي حيثيت گهٽ ٿي ويندي؟ شاهه جي شاعريءَ ۾ مقابل آفاقي سچ:
”سونهن سچ ۽ پيار“ -دنيا جي سموري آرٽ فن ۽ ڪلا جا روشن ڪرڻا
ان نڪتي مان ئي ڦٽن ٿا. شاهه پاڻ به پنهنجي ڪلام ۾ چيو آهي ته:
”وکر سو وهاءِ جو هٿين پراڻو نه ٿئي!“ ۽ شاهه لطيف رڳو ائين چيو نه
آهي پر، ان تي عمل به ڪيو آهي. هن اهو ئي وکر وهايو آهي، جو صدين گذرڻ
کانپوءِ به ڪٽيو، لٽيو ۽ پٽي پراڻو نه ٿيو آهي. جدوجهد، جاکوڙ، ڳولا،
نيڪيءَ جي تلاش، بديءَ کان پچان، وطن- دوستي انسان- دوستي، عوام دوستي،
ڏاڍ آڏو نه جهڪڻ، آزاديءَ سان پيار، غلاميءَ کان نفرت، بهادري ۽
سورهيائي جي ساراهه، بزدلي، وهم ۽ وسوسن کي ننديڻ، اصولن تي اٽل ۽
اڏول ٿي بيهڻ، بي اصوليءَ کي ٻيڙائي ڄاڻڻ، پنهنجي ساٿ ۽ مقصد لاءِ
لڳاتار تانگهڻ ۽ ان لاءِ سورن سختين ۽ ڪشالن ڪڍڻ کان ٻاهرو رهڻ،
سچ جو ساٿاري بڻجڻ، ڪوڙ جي ننداڻ ڪام، ڪروڌ ۽ ڪروپ بدران نياز
نوڙت، نهٺائي ۽ سروپ کي ساراهڻ، ڳڻن ليڻن، اوصافن ۽ ڳڻن جي واکاڻ،

خراب لڳڻ آوڳڻ کي نندڻ - اهي سمورا ڳڻ ۽ لکڻ آفاقي حقيقتون آهن جيڪي هر وقت ۽ هر جاءِ لاءِ آهن ۽ جيڪي Time and space جون محتاج نه آهن.

شاهه جي شاعري ۾ سمايل خيال جي بلند پروازي، سندس سٽ سٽ ۾ پوتل معنا جا موتي، موضوعن جي گونا گوني ۽ هر احساس ۽ جذبي لاءِ تز ، لهڪندڙ ۽ موزون ترين لفظن جو استعمال ۽ مختلف موضوعن، ڪيفيتن ۽ جذبن لاءِ شعر جو مختلف وزن، ردم ۽ رواني - جيئن ازرا پاؤنڊ چيو آهي ته: "مان انتهائي موسيقيت ۾ يقين رکان ٿو، يعني جذبي سان موسيقيءَ جي هوبهو هر آهنگ هجڻ ۾". (١٥) انهن ئي سمورن ڳڻن ۽ اوصافن جي ڪري ئي شاهه جو شعر تخليق جي بلندين کي ڇهي ٿو ۽ آفاقي اهميت لهڻي ٿو.

شاهه جي رسالي جي ابتدا هڪ اهڙي سر سان ٿئي ٿي جنهن جي سٽ سٽ ۾ شاهه اهائي نينهن ڏني آهي ته:

"سوريءَ مڏ نيو، ڪا هلندي جيڏيون!"

ان سر جي سواءِ چند شروعاتي بيتن جي جن ۾ حمد ۽ نعت جي ڪيفيت ملندي. هو والي، واحد ۽ وحده جي ساراهه ڪندي ، هوءَ اسان کي پنهنجي ڪسي پيڪ وجود، سڪ نه سهڻ ويهي نه ورڻ ۽ لڳاتار جدوجهد جي تلقين ڪري ٿو.

ڊاڪٽر ايڇ. ٽي. سورلي، "Musa peravagans" ۾ لکيو آهي ته: "شاهه دنيا جو وڏي ۾ وڏو شاعر آهي، جيتوڻيڪ هن پنهنجي شاعريءَ ۾ تصوف جي رسمي ۽ رواجي لفظن ۽ تشبيهن جو ڪٿي قدر استعمال ڪيو آهي ته به هن ۾ موضوع جي اصليت بلڪل نمايان آهي". (١٦) تصوف ۾ موجود "وحدت الوجود" جي فلسفي جي ڪٿي ۾ ڪٿي ڳايل مضمون "وحدت" جي اثر هيٺ "سرڪلياڻ" جي ڪن بيتن ۾ "رزم" جي جيڪا وڏيندڙ ۽ ڪٽيندڙ ڪيفيت سمايل آهي سا ڏيان لهڻي:

"سر ڏورڏيان، ڏڙ نه لهان، ڏڙ ڏونديان سر ناهه،
هٽ، ڪرايون، آڳريون، ويا ڪپجي ڪانهه،
وحدت جي و هانءِ ، جي وياسي وڍيا".

۽ جيئن جي. ايم. سيد پنهنجي ڪتاب "پيغام لطيف" ۾ لکيو آهي ته: "هو انهن عاشقن ۽ نينهن وارن جو ذڪر ڪري ٿو جن جي اڳيان وڏا مقصد ۽ مرادون آهن. جن جي حاصل ڪرڻ لاءِ هو هر طرح جي قرباني ڪرڻ واسطي تيار آهن". (١٧) شاهه عبداللطيف جي رسالي جي شروعات

"سر ڪلياڻ" سان ٺٺي ٿي، جنهن جي لغوي معنا "امن، سک ۽ شانتي" آهي. ۽ جيئن ته "امن" قائم ڪرڻ لاءِ پڻ جنگ ضروري آهي، تنهنڪري ٿي سموري "سر ڪلياڻ" ۾ رڳو وڍڻ؛ چيرڻ؛ چچرڻ؛ سيخن ساهه پچائڻ؛ اڌي سر ڏرڻ؛ ڪنڌ ڪٽڻ؛ ڪسڻ جو ڪوپ وهڻ؛ سر جدا ڌڙ ڌار ڌرڻ، سسي نه ساندڻ؛ ڪلنٿون ڪاڻ؛ ساهه سلاڙي ڏيڻ؛ سر ڏنـي سٽ جوڙڻ؛ ڏيهاڙي ڏنب ڏيڻ؛ خنجر خوب هڻڻ؛ نيزي هيٺيان نينهن جي پاسي پاڻ نه ڪرڻ؛ ڪولي ڪهڻ؛ جوڻي رڳو گردان آهي. انهن سمورن بيتن ۾ "رزميه" ڪيفيت پنهنجي انتها کي پهتي ٿي: بنهه اها ڪيفيت جيڪا "ٻاگهو ٻان" جي ڇيل دودي چنيسر جي رزميه داستان ۾ سمايل آهي، يا شاهه لطيف ۽ خليفي نبي بخش جي ڪردارين ۾: "هڻڻ، هڪاڻ ۽ مرڻ مارڻ" جي ڪيفيت سمايل ملندي. شاهه جنهن جي شاعريءَ جي ابتدائي اهڙي آهي، تنهن جي شاعري جي انتها ڇا هوندي! ان سڀ جي باوجود شيخ اياز جهڙو اڄ جو سڄاڻ شاعر پڻ ائين چئي ٿو ته: "ڇا تصوف هن قوم سان اها ڪار نه ڪئي آهي، جا چين سان آفيم ڪئي هئي؟" (١٨) شاهه جهڙو صوفي شاعريءَ جي سلسلي جو بلاشڪ هڪ عظيم ترين شاعر آهي. ڇا اياز اها راءِ ان شاعر شاهه جي "سر يمن ڪلياڻ" جي رڳو ان هڪڙي سٽ کي پڙهي قائم ڪئي آهي، ته: "پاءِ سنهن سوئن ۾، غربت منجهه گذار!" پر "يمن ڪلياڻ" جي ان بيت جي فقط اهائي ته هڪڙي سٽ نه آهي- جنهن سٽن جي ان بيت جي اها ٽين سٽ آهي، ان بيت جي چوٿين ۽ آخري سٽ کان سواءِ ان جي معنا پوري ۽ مڪمل ٿي نٿي سگهي ۽ اها آخري سٽ آهي:

"مفتي منجهه وهار، ته قاضي ڪاڙهارو نه ٿئين!"

شاهه لطيف وٽ "عشق" جي جذبي کي پڻ گهڻي اهميت آهي. ڇو ته "عشق" هڪ وڏي قوت آهي؛ طاقت آهي. پوءِ اهو الله سان عشق هجي يا بندي سان، ڪنهن مقصد ۽ آدرش سان عشق؛ ملير ۽ مارن سان عشق؛ وطن ۽ وڙهيچن سان عشق؛ يا ڪن اصولن سان عشق. عشق جن ماڻهن جي سرشت ۾ سمايل هوندو آهي، تن اڏو ڪشت ڪشالا؛ روڪ ۽ رنڊڪون بي معنا بڻجي وينديون آهن. انهن اڏو جبل جڪ ماريندا آهن ۽ جي لڪن لڪ هجن ته به هو سڪ سين لنگهي ويندا آهن:

"جبل ساري جڪ، جسي اڏو عجيبن جـي،
توڙين لڪن لڪ، سڀ لنگهينديس سڪ سين."

ان ڪري ٿي شاهه وٽ "سڪ ۽ سوري" هڪ ئي ساڳي معنا ٿا رکن.

”سڪڻ ۽ سوري ٻنهي اکر هيڪڙي،
ٻنهي جي پوري، جيئه ڏنسي ري نه جڙي“

ان ڪري ئي شاهه وٽ ”عاشق“ زهر پياڪ آهي ”سوري“ اصل عاشق جو سينگار به آهي ته ڪيس سينگاري به ٿي. ”سوري چڙهڻ، سيج پڻ عاشق جو ڪم آهي. شاهه لطيف وٽ اصل عاشق پنهنجو اڱ الله ڪارڻ وڍي ٿو. شاهه لطيف وٽ اصل عاشق ٻڙ متي پرزا ٿيڻ ۽ چيري ۾ جاڻي جاڻ، سوريءَ تي مرڪي چڙهڻ جي ٻر پاريندا آهن. اصل عاشق جي اٻتڙ شاهه لطيف ”سڏڙيو“ آندو آهي. جيڪو سڪڻ جي سڏ ڪري جاڻي ٿو. ڪٿي ڪا ڪ رکي ٿو. ۽ ان جي ڪري ”سوري چڙهڻ“ ۽ ”ڪلاڙڪي ڪوهه“ وڃڻ ڪان ڪيٻائي ٿو:

”سڏڙيا، سري جون ڪوه ٻچارون ڪن.“

شاهه لطيف پنهنجي فهم ۽ ادراڪ سان زندگيءَ جي آتم ۽ اعليٰ ترين ڳڻن کي پنهنجي شاعريءَ جو ۽ پنهنجي تخليق جو مرڪز ٻڌايو آهي. شاهه لطيف سڄي دنيا جو آهي. ان ڪري ئي پنهنجي وطن جو به آهي — ۽ جو ته شاهه پنهنجي وطن جو آهي، تنهنڪري سڄي دنيا جو آهي. شاهه شخصي آزاديءَ ۾ يقين رکندڙ هڪ ڏاهو، ٻي ڏيهو ۽ ذهين انسان هو ۽ پنهنجي دؤر جو Genius هو — ۽ اهڙو ”جينئس“ ڪنهن قوم ۾ هڪڙو ئي پيدا ٿيندو آهي.

حـوالا:

(١) شاهہ، سچل ۽ سامي: اي. جي. آنسر، نئين دنيا پبليڪيشن، بمبئي ١٩٨٢ ص: ١٢-١٣
(٢) شاهہ لطيف جي شاعري: تنوير عباسي، شاهہ عبداللطيف ثقافتي سوسائٽي ڪراچي، سنڌ ص - ١٢١ - ١٩٧٦
(٣) شاهہ، سچل ۽ سامي، ص: ٦٠
(4) Shah Abdul latif of bhit: H. T .Sorley oxford university Press Karachi. 1966 -P. 225
(5) Revolutionary Message of Bhitai : Anwer Pirzade- Star Karachi Vol: XXIV . 237. 1987 P 2
(6) Ibid P- 2
(7) Shah Abdul latif of Bhit: P- 226
(٨) شاهہ لطيف جي شاعري ص: ١٢٥
(٩) سر ڪلياڻ جو مطالعو. مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ - ڀٽ شاهہ ثقافتي مرڪز، حيدرآباد سنڌ : ١٩٧٠ ص ٥٢
(١٠) ايضاً ص: ١٤
(١١) ايضاً ص: ١٦
(١٢) شاهہ سچل ۽ سامي ص: ٨٦
(13) Symbolism in Latif's poetry: Akram Ansari, Institute of Sindhology Jamshoro Sind. 1983. p: 16,
(١٤) چلنگون: تيرٿ ويڙهو مل وسنت: هوتيرام بولچند مهر چنداڻي، حيدرآباد سنڌ ١٩٣٠ ص: ١
(١٥) شاهہ لطيف جي شاعري، ص: ٥٤
(١٦) شاهہ سچل ۽ سامي، ص: ٦٦
(١٧) پيغام لطيف: جي ايم سيد : ادارهہ انسانيت حيدرآباد سنڌ. ص: ٢٠٣
(١٨) ڪپر ٿو ڪن ڪري: شيخ اياز- سنڌي ادبين جي ڪوآپريٽو سوسائٽي لميٽيڊ حيدرآباد - ١٩٧٥ ص: ٥٠